

ДО ПРОБЛЕМИ СТАНУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Сучасний стан української культури, проблеми здійснення культурної політики у «пострадянський» період та шляхи її модернізації потребують уважного наукового вивчення, враховуючи всю важливість даного етапу для становлення незалежної України. Процеси модернізації культурної сфери України, розпочаті від часу здобуття нашою державою суверенітету, попри свій об'єктивний характер відбувалися переважно стихійно, зважаючи на інерційність, часто непослідовність влади у культурній політиці, відсутність загальнодержавної стратегії перетворень. Наприкінці 1990-х років на вищому державному рівні було визначено стратегічним курс на інтеграцію до Європейського Союзу. Цьому повинна була сприяти «Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу» (затверджена Указом Президента України № 615/98 від 11.06.98), згідно з якою основною метою є забезпечення всебічного входження України у європейський політичний, економічний, правовий і культурний простір та створення умов для набуття Україною членства у ЄС. Стратегію затверджено ще 1998 року, але й досі не спостерігаються активні дії з її втілення, зокрема, і у культурній галузі.

Для втілення у життя державної стратегії необхідно поглянути на сучасний стан української культури, проаналізувати процеси, що відбуваються у цій галузі та визначити першочергові кроки, необхідні для активізації роботи з цього питання.

Однією з важливих складових позитивних зрушень та вирішенням багатьох проблем є здійснення єдиної продуманої та ефективної державної політики, яка б відповідала європейським стандартам та була прийнята суспільством. Після розпаду СРСР і проголошення Україною незалежності, зважаючи на новітні реалії суспільно-політичного і економічного життя, процеси демократизації та встановлення ринкових відносин, постало питання про нову роль держави у культурному секторі. Проте у державному управлінні культурою

останні чотирнадцять років продовжували застосовуватись старі підходи, що за складної економічної ситуації вже призвело до погіршення стану культурної галузі в Україні. Держава зберігала монополію на прийняття рішень, бюджетне фінансування культури проводилось за залишковим принципом, кошти переважно неефективно використовувались, майже не приділялось уваги сучасним тенденціям розвитку культури; через ці причини та слабкість недержавного сектору і невизначеність політики про меценатство відбувся певний спад мистецької активності.

Для розв'язання системних проблем у сфері культури, підвищення якості організаційно-управлінської діяльності держави потрібне запровадження нових сучасних механізмів менеджменту. Звернемо свій погляд на деякі з найбільш актуальних проблем, що постають у сфері мистецтва сучасної України.

Економічний фактор. Твердження, що рівень розвитку культури країни визначається рівнем її економічного розвитку не є безперечним, але економічний фактор відіграє важливу роль у державних та міжнародних культурних відносинах.

Сучасне українське мистецтво на даний час фінансується з державних та недержавних джерел.

Культурна сфера України знаходиться у значній залежності від державного фінансування, і тому особливої уваги потребує питання бюджетних асигнувань. Основні інвестиції надходять до культурної галузі України з державного та місцевих бюджетів. Незважаючи на те, що останнім часом, після початку реформування бюджетної сфери регіональні органи влади, що відповідають за управління культурою, отримали свободу у прийнятті рішень та оперуванні коштами, тиск з боку центральних органів залишається відчутним. Співпраця відрізняється малою кількістю спільних проектів, слабкою координацією дій щодо виконання місцевих програм культурного розвитку, які часто не узгоджуються із не зовсім чітко визначеною національною культурною політикою. Найвагомішими питаннями у бюджетному фінансуванні можна визначити недостатній обсяг коштів, що кожного року асигнуються з державного бюджету на культуру, відсутність цілеспрямованої державної політики, не завжди вдале та своєчасне визначення пріоритетів у цій галузі, суперечність національної культурної політики європейським та світовим тенденціям тощо.

До схеми фінансування культури в Україні входять і недержавні центри, інститути, міжнародні фонди і благодійні організації, різноманітні іноземні культурні представництва, міжнародні і національні компанії, посольства іноземних держав. «Третій сектор» у галузі культури поки що не має твердих позицій, його вплив на формування загальнодержавної культурної політики не-

значний, не бере він активної участі і у її реалізації. На заваді успішній і масштабній діяльності багатьох недержавних організацій стає ускладнена процедура податкової звітності та інші проблеми, пов'язані з недосконалістю законодавства. Проте дуже часто виникають ситуації, коли державні організації не витримують конкуренції щодо ефективності використання коштів саме з недержавними, не дивлячись на значно більший обсяг коштів на підтримку розвитку сучасної культури, які виділяються державою.

Правовий фактор. Занадто широким та строкатим, у порівнянні з європейськими країнами, є законодавче поле України в галузі культури. Воно складається з численних законів та інших нормативно-правових актів, ухвалених Верховною Радою України, постанов Кабінету Міністрів України, Указів Президента України, постанов, рішень та інструкцій відповідних міністерств і відомств, рішень органів місцевого самоврядування. Довготриваюча стадія формування та вдосконалення законодавства стає однією з головних причин його непослідовності, мінливості й іноді суперечливості. Застосування нових підходів сучасної системи ринкових відносин все ще поєднується з елементами старої управлінської системи з винятковим правом держави впливати на прийняття рішень та регулювати всі процеси у культурній політиці.

Можна виокремити декілька найбільш значних, на наш погляд, недоліків сучасного законодавства у галузі культури. Так, велика кількість законодавчих ініціатив не узгоджується з суспільно-політичними та економічними реаліями, має декларативний характер. Відбувається порушення або просто ігнорування норм та положень законодавства, через що законодавчі інструменти стають неефективними та недовірними. Неохопленим залишається велике коло питань, пов'язаних із сучасними процесами у мистецтві, такими як, наприклад, спрощення функціонування недержавних організацій та підтримка меценатських починань. Дуже складно проходить процес адаптації українського законодавства про культуру до європейських стандартів.

Інфраструктура, інституції. Кризовий стан у культурному секторі України виник ще й і через технічно та морально застарілу інфраструктуру, що мало змінилася від часів радянського періоду з притаманною йому культурною політикою. Зорієнтованість на централізоване управління, пряме бюджетне фінансування, дефіцит ініціативності та невідповідність культурних організацій до існування у нових умовах суспільних та ринкових відносин зумовили те скрутне становище, у якому опинилась вітчизняна культура за останнє десятиліття. Залишаються проблеми у визначенні ролі та функціонуванні відповідних інституцій — у розумінні сукупності державних і суспільно-політичних організацій, що пов'язані між собою однією чи кількома функціями та покликані забезпечувати і впроваджувати відносини у сфері культури.

Всі вищезазнані проблеми та багато інших потребують свого нагального вирішення. Важливим є питання, яким чином відбуватиметься реформування та які орієнтири обере для себе Україна. Об'єктивна оцінка сучасного становища культурної галузі свідчить про безперспективність поверхового та не-обхідність глибокого системного реформування. Враховуючи, що на даній стадії розбудови нашої країни владою був проголошений курс на євроінтеграцію та співробітництво з Європейським Союзом, а перетворення у сфері культури не можуть відбуватися окремо від загальнодержавного політичного, економічного та соціального реформування, цілком очевидним стає бажаний напрямок майбутніх трансформацій.

У частині «Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу» (затверджена Указом Президента України № 615/98 від 11.06.98), присвяченій культурно-освітній і науково-технічній співпраці зазначається: «Поряд із згаданими напрямками європейської інтеграції, культурно-освітній та науково-технічний займають особливе місце, зумовлене потенційною можливістю досягти вагомих успіхів у інтеграційному процесі саме на цих напрямках. Вони охоплюють галузі середньої і вищої освіти, перепідготовку кадрів, науку, культуру, мистецтво, технічну і технологічну сфери. Інтеграційний процес на відповідних напрямках полягає у впровадженні європейських норм і стандартів у освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС. У кінцевому результаті такі кроки спрацюватимуть на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища» [1]; за «Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами» (ратифікована Законом № 237/94-ВР від 10.11.94): «Сторони зобов'язуються сприяти, заохочувати та допомагати розвитку культурного співробітництва. Коли це можливо, співробітництво може розвиватися на основі програм культурного співробітництва Співтовариства або однієї чи декількох держав-членів, а також можуть здійснюватися подальші заходи, що становлять обопільний інтерес» [2].

Загальні напрямки співпраці визначені у програмних інтеграційних документах, і тепер потрібно інтенсивніше, ніж це робилося досі, підкріплювати діями своє бажання реального входження до європейського культурного простору. Допоміжним у втіленні у життя євроінтеграційних намірів України може бути ретельне вивчення економічної, правової, соціальної бази культурної політики Європейського Союзу та досвіду перетворень у країнах, що нещодавно приєдналися до ЄС.

Спочатку, звернемо увагу на фінансову складову європейської політики у сфері культури. Сприятливі умови для підтримки та розвитку галузі створюють-

ся завдяки продуманій економічній політиці зі своєчасним застосуванням необхідних інструментів. Культурна продукція має особливий статус за європейськими економічними нормами та визнається особливим економічним товаром, що потребує виняткового ставлення. Так, наприклад, це стосується низьких ставок ПДВ, або взагалі звільнення від сплати податків окремих видів діяльності, пов'язаних із розвитком культури. Значним позитивним явищем є уважне відслідковування обсягу недержавного фінансування та головних його напрямків — фінансування культури у значній кількості європейських розвинених країн досягає 1–3% з недержавних фондів та 14–17% з приватних джерел. Подібний розвиток подій є зручним для більш ефективного планування державних і регіональних бюджетів та спільних масштабних проектів із залученням коштів різних форм фінансування. В Україні ж ситуація з моніторингом обсягу позабюджетного фінансування культури є набагато гіршою (дані практично відсутні), що не сприяє проведенню ефективної загальнодержавної політики.

Корисним при реформуванні власної культурної галузі для України може стати досвід країн-членів ЄС, що нещодавно приєдналися до Співтовариства. Скажімо, у Польщі у 1990-х роках одночасно з адміністративно-територіальною та бюджетною реформами відбувався поділ повноважень у галузі культури. Разом з Урядом Польщі та спеціальними установами, як то Інститут національної спадщини (заснований у 2000 році Міністерством культури Польщі), регіональні органи приймають участь у реалізації пріоритетних напрямків загальнодержавної культурної політики. При виконанні власних програм органи місцевого самоврядування активно користуються грантами центрального та регіонального рівнів. Завдяки законодавчим ініціативам Міністерства культури Польщі щодо заохочення меценатської діяльності збільшилась активність спонсорів. В Естонії 1994 року було створено Культурний фонд Естонії, метою діяльності якого стала підтримка мистецтва, народної творчості, фізичної культури і спорту шляхом акумулювання коштів і розподілу їх у формі грантів на визначені цілі. Фондом керує спеціальна наглядова рада, що складається з представників різних секцій фонду, на чолі з Міністром культури. Джерела доходів Культурного фонду Естонії різноманітні: починаючи з надходжень від податку на азартні ігри, від акцизного збору на алкогольні та тютюнові вироби, від лотерей, — до приватних пожертвувань та внесків. Дозволено Фонду займатися і різними видами економічної діяльності, що значно збільшує його доходи і, відповідно, можливості фінансування великої кількості проектів. Практика створення фондів для фінансової підтримки культурної діяльності властива й іншим країнам Балтії.

В Угорщині прийнято закон «Про Національний культурний фонд», його ще називають «законом про 1%». Відповідно до цього закону платники по-

датків в Угорщині можуть спрямовувати 1% від сплачених від доходів податків за попередній рік до Культурного фонду. Таким чином кожного року фонд отримує мільйони форинтів.

Незважаючи на певні відмінності, загалом позитивною є ситуація з фінансуванням культури й в інших країнах ЄС. Можна згадати, для прикладу, Австрійську республіку, де культура має пряму та непряму підтримку з боку держави. Пряма підтримка сучасного мистецтва за федеральним законом реалізується за допомогою грантів, субсидій, закупівлі творів, виплати премій та комісійних. Непряма підтримка забезпечується низкою законодавчих актів з соціальної та фіскальної політики. Зокрема, налагоджено систему захисту митців та авторських прав, увагу приватного сектору до фінансування культури привертають податкові пільги.

В переважній більшості європейських країн, особливо у Франції, Німеччині, Нідерландах, Австрії, Данії, Швеції, функціонують недержавні аналітичні центри, основною роботою яких є порівняльний економічний аналіз, дослідження питань культурного розвитку та культурного маркетингу. На основі аналітичних даних, що оприлюднюються для громадськості, європейські фонди мають більше інформації для здійснення фінансової підтримки тих чи інших проектів як в окремих країнах, так і загальноєвропейських.

Ядром діяльності ЄС та силою, що повинна забезпечувати більш тісне зближення народів Європи, визначено культурну співпрацю, підкріплену відповідною нормативно-правовою базою. Однією з основних цілей об'єднання європейських країн було і залишається створення ефективної моделі культурного розвитку. Для цього у 1990-х рр. активізовано зусилля усіх держав-членів ЄС, щоб враховуючи позитивний досвід окремих країн, гармонізувати законодавство, що регулює культурну політику, та визначити стандарти, за якими оцінюються здобутки у галузі культури. Провідними напрямками було встановлено: сприяння процвітанню національних культур, водночас примножуючи загальну культурну спадщину; заохочення сучасної мистецької творчості та подальше поглиблення міжнародної співпраці.

Обсяг законодавчих актів, що регулюють питання культури, неоднаковий у країнах ЄС. Причин такої ситуації багато. Це може бути різний рівень розвитку суспільних відносин, зокрема, і відносин у сфері культури у тій чи іншій країні, загальний стан законодавства та необхідність більш конкретного формулювання положень з окремих питань, особливо актуальних для певної країни та ін. Наприклад, в таких країнах як Франція, Фінляндія, Естонія, Литва, Латвія культурна політика проводиться великою кількістю законодавчих актів. В Угорщині культурна сфера регулюється Конституцією, а загальний закон про культуру відсутній. Нідерланди у цій сфері керуються «Спеціальним

законом про культурну політику», а у Швеції існують лише два базові закони — про державні бібліотеки та про збереження національної культурної спадщини. Більшість східноєвропейських країн створює нове законодавство з питань культури, беручи за орієнтир загальноєвропейські тенденції та враховуючи зміни внутрішньої соціально-економічної ситуації. Яскравим прикладом може бути Польща, яка почала реформувати своє законодавство задовго до вступу у ЄС, ухвалюючи та виконуючи положення важливих для польської культурної галузі документів: «Принципи культурної політики» (1993 р.) та «Напрями державної культурної політики» (1999 р.). Головними цілями цих документів є підтримка та розвиток громадянського суспільства; спрощення митцям та культурним установам вступу до ринкової економіки; підтримка національної культурної спадщини; запровадження правових рішень, що полегшують розвиток нових форм діяльності; формування принципів, спрямованих на підтримку творчості та культурної освіти; міжнародне поширення польської культури.

У переважній частині західноєвропейських країн законодавство про культуру має сталий характер вже протягом декількох десятиліть. Головними у загальноєвропейській культурній політиці є її результативність та ефективність підтримки культурних ініціатив.

В цілому, законодавчі інструменти у всіх країнах Європейського Союзу працюють на вдосконалення системи підтримки та сприяння розвитку культурного сектора. Проводиться постійний моніторинг діяльності культурних інституцій, аналізуються результати роботи із реалізації культурних проєктів.

Деякі з вище названих економічних та правових механізмів Україна вже почала використовувати, але темп перетворень у культурній галузі все ще залишає бажати кращого.

Відзначимо і пріоритети європейської культурної політики. У цьому питанні європейські країни умовно можна поділити на дві групи — «старих» та «нових» членів. «Старі» члени самостійно приймають участь у формуванні європейських і світових тенденцій культурного розвитку, у той час як «нові» члени поки що створюють більш досконалу матеріальну та правову базу для майбутнього культурного розвитку. Так, у Франції найбільш важливим завданням є розширення участі у культурній діяльності через нові технології; у Фінляндії — культурна орієнтація інформаційного суспільства, підтримка мультикультуралізму; у Нідерландах — підтримка культурного розмаїття та розвиток культурного підприємництва. У країнах Балтії актуальною є децентралізація процесу прийняття рішень, демократизація культурної діяльності, розвиток різних форм культурних інституцій; у Словенії та Угорщині — збільшення обсягу бюджетного фінансування культури. Усі країни-члени

Європейського Союзу приділяють велику увагу збереженню національної культурної спадщини.

Якщо розглядати сучасний стан української культури в контексті необхідних перетворень для вступу України до Європейського Союзу, як стратегічної мети нашої держави, то питання якнайшвидшої активізації дій по реформуванню галузі культури стає все більш актуальним. Визначивши основні тенденції, що характерні сьогодні для європейської культурної сфери та є певними орієнтирами для проведення перетворень в Україні, можна означити декілька найбільш важливих завдань реформування. По-перше, потрібно сформувати таку законодавчу базу, яка б відповідала не тільки європейському законодавству, але й українським реаліям. По-друге, необхідні значні зміни у сфері фінансування культури — оптимізувати бюджетне фінансування та спростити відповідну діяльність недержавних інституцій. По-третє, важливим є перенесення акцентів з «керування» культурою на підтримку культури з відповідною інституційною реорганізацією. Це лише основні напрямки для майбутнього комплексного реформування.

Проведення змін в контексті стратегії євроінтеграції найближчим часом буде домінуючим фактором трансформування культурної сфери України. Проте, необхідно не забувати, що інтеграція — це співробітництво на принципах суверенності та рівності. Потрібно враховувати, що час до приєднання України до ЄС поки що не визначений і залежить від політичної кон'юнктури. Першочерговим при здійсненні будь-яких кроків у реформуванні, зважаючи на особливості нинішньої української культурної ситуації, повинно бути відстоювання власних інтересів і пріоритетів. Запозичення закордонного досвіду не повинно здійснюватися «всліпу». Створення програм модернізації культури може відбуватися на основі європейського досвіду, але найголовнішим все ж таки повинна бути не інтеграція будь-якою ціною, а досягнення максимально можливих позитивних змін та конкурентоспроможність української культури у світовому просторі.

1. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу (затверджена Указом Президента України №615/98 від 11.06.98).

2. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами (ратифікована Законом № 237/94-ВР від 10.11.94).